

Mégis, elevenítsük meg egy pillanatra kedves, közvetlen emberi egyéniségét, — utaljunk egy tapasztalatokban oly gazdag életből leszűrődött életbölcességére — s végül arra a rajongó, gyűjtő szeretetére, amely őt minden megnyilvánulásában a magyar irodalom, — kultúra iránt eltölti.

Földessy Gyula világosan látta: mik az előfeltételei annak, hogy az Ady-ügy aktái elintéződjenek, s azt is, hogy mikor zárul le az Ady-kérdés. 1939-ben kiadott »Ady értékelése az Új Versek megjelenésétől maig« című tanulmányát így fejezte be: »Az igazi Ady akkor lesz egészen, minden zavaró mozzanat nélkül a magyarságé, amikor a História Európa és Magyarország sorsát olyan irányban fogja megoldani, ahogy azt Ady más nagy európai költőtársaival együtt előre látta. Akkor örömtüzek gyúlnak ki majd a lelkekben s büszkén vállaljuk a népek egyetemes testvériségét, egy új beteljesedésű humanizmus diadalát, melynek a mi Adyunk volt a legnagyobb európai prófétája.«

A mi új társadalmi rendünkben eldőlt az a kérdés, hogy: *kié Ady?* A kultúrára éhes dolgozó emberek mint sajátjukat ismerték el Ady költészetét.

Földessy Gyula tudományos pályája is tovább gazdagodott: megírta »Ady minden titkai« című könyvét — Ady versei tudományos értelmezését —, meggyőzően elemezte az 1905-ös orosz forradalom nagy hatását Ady költészetére, több kötetet sajtó alá rendezett Ady publicisztikájából, s jelenleg szerkeszti Ady teljes publicisztikája kritikai kiadását. Kormányunk Kossuth-díjjal ismerte el az Ady-filológia művelése terén szerzett nagy érdemeit.

Végigtekintve Földessy pályáját, elmondhatjuk: élete tanulságos példa arra, hogy egy becsületos, jól képzett irodalomtörténésznek hogyan kell az *alkotó ember* mellett kiállnia. Példamutató ő az irodalom — a nagy szépségek — iránti rajongó szeretetével is, de megtanulhatjuk Tőle a nagy alkotók tiszteletét is, amely Földessyt az alkotó ember műve iránt mindig eltöltötte.

Most — nyolcvanadik születésnapján — köszöntjük Földessy Gyulát — mindannyiunk szeretett Gyula bácsiját — s köszönjük neki élete oly gazdag eredményeit és tanulságait. Egyben kívánjuk, hogy még hosszú éveket munkálkodjék a magyar irodalomtudomány javára.

Varga József

PAIS DEZSŐ:

A MAGYAR IRODALMI NYELV

(Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei IV. kötetének 3—4. számából.)

Tudományos életünkben egyre sürgetőbb követelményként jelentkezik az úgynevezett »komplex témák« feltárásának és széleskörű megvitatásának feladata. A kapitalista társadalom antihumanizmusa nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a társadalmi életet atomizálta, hanem abban is, hogy a szaktudományok fejlődéséből következő természetes differenciálódást a tudományzajok egymástól való merev elzárkózásává torzította. Megújított tudományos életünk egyik alapvető feladata ennek a természetellenes és káros elkülönülésnek megszüntetése és az egyes tudományágak gyümölcsöző együttműködésének biztosítása. Sajnos, még ma is az a helyzet, hogy erről a kérdéstről több szó esik, mint amennyi tett tévődik etéren. Ezért kell eleve üdvözölnünk Pais Dezső Kossuth-díjas akadémikusnak a szegedi nyelvész-kongresszuson elhangzott előadását, mert Pais nemcsak egy valóban komplex témát vetett fel, hanem az előadást követő vita során azt az eléggé nem helyeselhető elvet is hangsúlyozta,

hogy helyesnek tartja »a komplex témáknak a valóságban való munkába vételét, mert hiszen ha a témákat csupán felvetjük, a velük összefüggő kérdések még nem intéződnek el«.

Jóllehet Pais tanulmánya, melyet egy kongresszusi előadás keretei is korlátoztak, nemcsak nem oldhatta meg, de fel sem vehette a magyar irodalmi nyelv teljes problematikáját, a szerző szerénykedő és további munkára buzdító nyilatkozatai ellenére is több egyszerű probléma-felvetésnél: határozott elvi állásfoglalás és bizonyos kérdésekben egy gazdag, tudományos kutatásban lankadatlan buzgalmú élet pozitív eredményeinek összegezése. Nagy kár, hogy Pais akadémikus tanulmányát utólag sem egészítette ki azokkal a részletekkel, melyeket az előadás időkorláta okán elhagyott, különösen nagy kár, hogy jelenkori irodalmi nyelvünkkel kapcsolatos nézeteit nem fejtejtette ki. Nyilván az elhangzott előadást követő vita hozzászólói iránti túlzott korrektsége akadályozta meg

abban, hogy utólag beillesse kész anyagának azokat a részleteit is, melyek a vitát és a bírálatot sok esetben feleslegessé tették volna. De még ebben a formájában is örvendetes, hogy megjelent; nem kétséges, hogy tanulmánya lesz természetes kiindulópontja azoknak a kutatásoknak, amelyek során nyelvészek és irodalomtörténészek meg fogják alkotni a magyar irodalmi nyelv kialakulásának történetét s irodalmi nyelvünk jelen állapotának tudományos leírását. Az sem kétséges, hogy ebben az egyelőre csak vágyainkban és szándékainkban élő munkában az ő úttörő előadásának nem egy megállapítása, egy-egy kérdés végleges megoldásaként fog szerepelni.

Előadásának úttörő jellege s a nyomában bizonyára meginduló rendszeres kutatás fontossága azt teszi kötelezővé számunkra, hogy irodalmi nyelvünkről vallott elvi tételeit és irodalmi nyelvünk történetéről tett megállapításait különös gondossággal tegyük mérlegre, hiszen Pais tanulmánya predomináló hatású lesz a további kutatásokra s nem kétséges, hogy már ma is elevenen hat a közfelfogásra. Recenzióknak ennek értelmében tehát először számba veszi Pais elvi jelentőségű állásfoglalásait, másodjára pedig fölméri azokat a tárgyi megállapításait, amelyek a fejlődés konkrét folyamatára vonatkoznak. A recenzió nem korlátozza a maga szaktudománya, az irodalomtudomány, arra, hogy Pais tételeit és megállapításait csupán az irodalomtörténet szempontjából vizsgálja: a komplex témához annak teljes komplexitását figyelembe véve szeretőn nézeteit kifejtteni, mivel azt gondolja, hogy ez a komplex témák megvitatásának egyedül célravezető, a természetellenes korlátokat áttörő módszere.

Pais elvi jelentőségű megállapításai között a tárgy természeténél fogva legfontosabb az irodalmi nyelv fogalmának meghatározása. Miután tisztázza, hogy mit ért irodalom, ezt írja: »Az irodalmi nyelv az ilyen természetű tevékenységben alkalmazott és alkalmazható nyelvi formák összessége, rendszere. Vagy más megfogalmazásban: az irodalmi nyelv egy nyelvközösség nyelvi változatait lényeges elemeikben kiegyenlítő nyelvtípus, amelyen az illető nyelvközösség számára szóló vagy szólni hivatott irodalmi művek létrejönnek vagy létrejövendők«. A kérdés nem különösen gazdag szakirodalmának ismerői előtt nyilvánvaló, hogy Pais meghatározása az irodalmi nyelvnek legszélesebbkörű, leghatározottabb és legteljesebb meghatározása. Ez a meghatározás nem szűkíti le az irodalmi nyelv fogalmát a szépirodalom nyelvének körére s ezzel eleve lehetetlenné teszi az irodalmi nyelv és a köznyelv egyre inkább mesterkéltséget, merev szétválasztását. Emellett Pais meghatározása egy lényegesen új elemet is tartalmaz. Meghatározása első megfogalmazásában azt írja, hogy az irodalmi nyelv

az irodalmi tevékenységben »alkalmazott és alkalmazható« nyelvi formák összessége. A második megfogalmazásban az irodalmi nyelvet egy olyan kiegyenlítő nyelvtípusnak nevezi, amelyen az illető nyelvközösség számára szóló vagy szólni hivatott irodalmi művek létrejönnek vagy létrejövendők. Meghatározásának ezek az elemei elvi fontosságúak: az irodalmi nyelv fogalmát nem korlátozza azokra a nyelvi formákra, melyeket eddig már alkalmaztak műveikben az irodalom munkásai, hanem bevonja az irodalmi nyelv fogalomkörébe mindazokat a nyelvi formákat, amelyek jóllehet talán még sohasem íródtak le valamely írásműben, mégis az irodalmi nyelv körébe tartoznak. Megállapításának ez az újdonsága ugyanis kiemeli az irodalmi nyelvvel való foglalkozást a csak regisztráló és rendszerező tevékenység köréből és arra mutat, hogy felteszi: vannak olyan kritériumok, amelyek alapján egy nyelvi formáról akkor is megállapíthatjuk, hogy az irodalmi nyelv fogalomkörébe tartozik, ha ezt a formát történetesen még sohasem írta le az író, kirekeszthető az irodalmi nyelv köréből olyan nyelvi kifejezés is, amelyet, ezeknek a meghatározandó kritériumoknak alapján, ki kell és ki lehet zárni az irodalmi nyelvből. Nagy kár, hogy Pais maga nem vonja le tételének ezirányú konzekvenciáit, még nagyobb kár, hogy meghatározását nem illusztrálja példákkal, de nagy öröm és hasznos indítás, hogy erre a kérdésre irányítja figyelmünket és a kutatást elvi alapra helyezi. Ha ugyanis eddig keresték az irodalmi nyelvbe való tartozás kritériumait, akkor csupán az egyoldalú esztétikai ismerveket vették alapul. Még Bárczi Géza nagyjelentőségű művében, az egyetemi tankönyvül készült »Bevezetés a nyelvtudományba« című munkájában is azt olvashatjuk, hogy az irodalmi nyelv »a gondolatok legmagasabbrendű szabatos kifejezője, s egyszersmind-művészi anyag, esztétikum«. Amilyen szerencsésen egészítené ki Pais meghatározását Bárczi meghatározásának első fele (»a gondolatok legmagasabbrendű szabatos kifejezője«), annyira leszűkíti a Pais által helyesen megfogalmazott tételt Bárczi meghatározásának másik fele. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nemcsak Petőfi verseiről, de mondjuk Erdélyi János értekező prózájáról is egyaránt elmondhatjuk, hogy magasrendű és szabatos kifejezése az emberi gondolatnak, ám milyen nyilvánvaló, hogy Petőfi versei mint nyelvi kifejezések összessége, művészi anyag, esztétikai értékítélet tárgyai, ezt korántsem állíthatjuk Erdélyi prózájáról. Pais megfogalmazása arra ad módot, hogy felismerjük, illetve keressük azokat a közös határozományokat, melyek Petőfi költői kifejezőmódját és Erdélyi János értekező kifejezőmódját egyaránt az irodalmi nyelv fogalomkörébe utalják, anélkül, hogy Erdélyi

prózájától esztétikailag értékelhető jellegzetességeket követelnénk. Pais meghatározása, kimondatlanul is kötelezővé teszi az irodalmi nyelv és a költői nyelv elkülönítését.

Elvi fontosságú Pais elméletében az is, hogy a helyesírásnak olyan nagy jelentőséget tulajdonít az irodalmi nyelvet létrehozó kiegyenlítődesben, egységesülésben, ahogy Pais írja »a helyesírás egységesülése egyik legfőbb előmozdítója a nyelvi egységesülésnek, illetőleg a helyesírás egysége feltétele, egyszerűsmind megpecsételője a nyelvi egységnek, amely az irodalmi nyelv vagy köznyelv típusaiban megelevenedik, hogy mint nemzeti nyelv egy társadalmi közösségben egyetemes érvényűvé váljék. — Ennyiben a helyesírás fejlődése szerves ága a nyelv és az irodalom fejlődésének, kialakultsága pedig nagyon is nem elhanyagolható tényezője a nyelv és az irodalom állapotának, s fontos biztosítója a nyelv és az irodalom kívánatos hatásosságának, teljesítőképességének«. Elvi fontosságú ez a megállapítás elsősorban azért, mert kitűnik belőle, hogy Pais principiálisan elveti azt az idealista elméletet, amely felteszi az egységes ősi köznyelv létét, amelyből részint nyelvjárások, részint úgynevezett csoportnyelvek, rétegnyelvek váltak ki. Ez a feltevés szöges ellentétben van a társadalmi fejlődésről vallott tudásunkkal. Másrészt elvi fontosságú a mai irodalmi nyelv szempontjából is, mert óvást emel az egyre inkább elharapózó helyesírási anarchia ellen, hadat üzen annak a liberális felfogásnak, mely a helyesírást valamiféle külsőséges konvenciónak fogja fel. Igaz, a helyesírás mindig konvención alapul, de Pais igen helyesen ennek a konvenciónak funkcióját is számba veszi, feltétel voltát és megpecsételő érvényét.

Végül, de nem utolsósorban, Pais felfogását az teszi elvi jelentőségűvé, hogy (és : *ahogy*) a nemzetévválás folyamatát kapcsolatba hozza az irodalmi nyelv kialakulásával. A közfelfogás eddig e két folyamatot az ok és okozat viszonyára egyszerűsítette. Pais a kérdést dialektikusan formulálja : »A nemzet alakulásával rendszerint együttjár az irodalmi nyelv létrejötte is, de viszont az irodalmi nyelv egyike a legfontosabb, leghatékonyabb nemzetformáló tényezőknék«.

A magyar irodalmi nyelv kialakulásának legősibb előidejével kapcsolatban Pais három alapvető történeti kérdésben foglal állást. A kancelláriai helyesírással kapcsolatban felteszi azt, hogy a királyi kancelláriákkal kapcsolatban valamiféle iskolázás folyt. Mivel a királyi kancelláriák által kibocsátott oklevelek száma fokozatosan gyarapodott, ennek a kiképzésnek elég széleskörűnek kellett lenni s mivel a kancelláriai iratok helyesírása egy-egy időszakon belül meglehetősen következetes s végül, mivel a latinnyelvű oklevelekbe a személy- és helynevek s bizonyos kifejezések

magyar nyelven kerültek be, nyilvánvaló Pais megállapításának igazsága : »A diplomatikai közösség így a magyar szórványok helyesírásának szabályozása révén nem egészen elhanyagolható mértékben indítékot szolgáltatott a nyelvi kiegyenlítődeshez. Sőt talán az oklevelek közvetítésével támadó érintkezés során fel-felmerült néha a tekintélyes oklevélben feltűnő szórvány hangalakjához való hozzáigazodás motívuma is. Tehát nem lehetetlen, hogy éppen XIII—XIV—XV. századi latin okleveleink íróiban móccant meg először valami magyar nyelvi egységesítés sejtelmé«.

Másodjára nemcsak megismétli azt a felfogását, hanem meg is erősíti, melyet már 1929-ben hangoztatott, hogy a középkori magyar írásosság mértéke nagyobb lehetett mint hajdan gondoltuk. A ránk maradt, csekélyszámú magyar írásos emlék néhány jellemző vonásából arra következtet, hogy az egyes oklevélírók nem teljesen elszigetelten kísérleteznek a magyar nyelvelemek írásos megrögzítésével. Ennek a feltevésnek alátámasztására használja fel Kniezsa István két, a közelmúltban megjelent kitűnő munkájának (»Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig« és »A magyar helyesírás története«) azokat a megállapításait, melyek a kancelláriák által készített oklevelek és a nem kancelláriai eredetű nyelvelmek közötti különbségekre, illetve egyezésekre utalnak. Sőt Pais tovább is megy következtetései fonálán és — nézetem szerint — indokoltan felteszi azt is, hogy a könyvméretű írásosság kezdeteit is régebbre kell tennünk, mint a XIV—XV. század fordulóját, sőt a kettős hangzók helyesírása alapján egy helyesírási reform lejátszódását is valószínűnek tartja.

Harmadjára pedig állást foglal abban a kérdésben is, hogy vajjon a magyar orális szóbeli irodalomnak lehetett-e szerepe a nyelvi kiegyenlítődesben, a köznyelv kialakításában. Pais ebben a kérdésben igen óvatosan s végelemzésben negatívan foglal állást s De Saussure és Jespersen felfogásával ellentétben úgy nyilatkozik, hogy »középkori mulattatóinknak-énekmondóinknak egyébként nem jelentéktelen szereplésében ez idő szerint nem mernék olyan tényezőt látni, amely valami köznyelvféle alakulását érdemlegesen előmozdította«. Erre a felfogására domináló hatással van Horváth János felfogása, aki a »Magyar irodalmi műveltség kezdetei« című kitűnő munkájában ebben a kérdésben szintén az »ignoramus« álláspontjára helyezkedik, azon az alapon, hogy mivel az íratlan irodalom termékeit senki sem jegyezte le, nem is lehetett belőle irodalom. Ezt a nézetet semmiképpen sem tehetjük magunkévá. Ha ez igaz lenne, akkor egyrészt mindenfajta naiv, orális költészet irodalom-alakító s egyben irodalmi-nyelvet alakító sze-

repét tagadnók, mely negációnak a homerosa költészet kialakulásától kezdve a keleti irodalmak kialakulásáig számos tárgyi példa mond ellent, másrészt ellentétbe kerülünk magával Pais Dezsővel, akinek a magyar énekmondók-mulattatók szerepével kapcsolatos kutatásai egyre inkább meggyőzték műveinek tanulmányozóit arról, hogy ebben a kérdésben Horváth János felfogása revízióra szorul. Ennek a kérdésnek elvi tisztázására, — mely szétfeszíténé egy recensio szerény kereteit, — más keretek között vissza fogunk térni.

A kódex-irodalom kérdésében Pais teljesen azonos nézeteket vall Horváth János közismert s a lényeges kérdésekben ma is helytálló felfogásával, mind a kódex-irodalom szóés stíluskincsének megbecsülése kérdésében, mind pedig abban, hogy e korban, a latinnyelvű írásbeliségtől való fokozódó elszakadás és bizonyos fogalmazási- és stíluskészésgébeli fejlődés következtében egészséges, termékeny talaj teremődött a következő fejlődési szakasz számára, sőt egyesek személyében már akadhatott megsejtője az anyanyelvi műveltség fontosságának. Kardos Tibor kutatásai nyomán azt hiszem, hogy ezt a kérdést is meg kell tüzetesebben vizsgálnunk, noha nyilvánvaló, hogy a kódex-irodalom korában továbbra sem beszélhetünk köznyelvről, irodalmi nyelvről, legfeljebb pontosabban láthatjuk az efelé vezető út társadalmi, politikai indítékait.

Rendkívül jelentősnek kell tartanunk azt, ahogyan Pais a XVI. század első harmadáig összefoglalja a magyarság nyelvi helyzetét: »Tehát az európai műveltségi körbe való belépése után négy-öt századig nem volt a magyarságnak köznyelve, illetőleg valami egységes norma felé közeledő irodalmi nyelve sem, de viszont nem igen voltak olyan nyelvjárásai sem, amelyek a magyarság egyes részeinek egymással való nyelvi érintkezését akadályozták vagy nehezítették volna, azaz a nyelvnek egy bizonyos társadalmi alakulat számára az akkori igényeknek megfelelő funkcióját megghiúsították volna. Ez eléggé feltűnő a nyelvközösségtől elfoglalt földrajzi terület nagyságánál és jelentős tagoltságánál fogva... A differenciálás irányába ható földrajzi és emberföldrajzi tényezőknél — úgy látszik — hatásosabbakká váltak a nyelvet beszélő nép és népelemek érintkezését, egységesülését előmozdító politikai, társadalmi erők, főként az, hogy a mi középkorunkban a feudalizmus szétfeszítő hatásait a királyság összetartó ereje képes volt ellensúlyozni, s így a magyarságot mind a vízszintes, mind a függőleges széttagoltságtól meg tudta óvni.« Ebben a kérdésben az a rendkívül jelentős, hogy Pais, aki Galeotto tanúságtételét is felhasználja, egy lépéssel tovább jut Horváth János felfogásánál, aki ebben a kérdésben

csupán »a világi magyarság irodalomtalan állapotát látja s nem jut el arra a konklúzióra, amire Pais, aki a kérdést a feudális anarchia és a központi hatalom kialakulásának szemszögéből látja. Azt hiszem történelemszámára sem érdektelen egyébként Pais azon megállapítása, melyet ő ugyan csupán fent idézett tétele alátámasztására mond ki, hogy »a mi feudális uraink birtokai ugyanis a középkor jelentékeny részében nem egy tagban voltak, hanem a birtoklás eredetének megfelelően sokfelé elszórtan, vagyis nem is annyira latifundiumoknak lehetne őket mondani, mint multifundiumoknak, uraikat pedig magyarul nem nagybirtokosoknak, hanem sokbirtokosoknak. A latifundiumok később a gyepű-elvű királyi eladományozásával, illetőleg betelepítésével jönnek létre«. Pais egyben arra is példát mutat, hogyan és meddig szabad élni a földrajzi, vagy az úgynevezett »emberföldrajzi« magyarázatokkal. Ha csak a földrajzi, településtörténeti körülményeket vette volna tekintetbe, akkor csupán arra kapott volna magyarázatot, miért nem alakult ki egységes köznyelv, egységes irodalmi nyelv. De mivel a társadalmi, politikai helyzetet is számbavette, ezért tudja magyarázatát adni annak, hogy ilyen földrajzi, emberföldrajzi helyzetben miért nem differenciálódott még jobban a magyar nyelv. Azt hiszem, más vitákban is hasznos példa lehet Pais eljárása: a veszély mindig abban rejlik, ha valaki egy szempontot kizárólagosan, egyetlen magyarázó elvül használ. Ez épp úgy érvényes azokra, akik az emberföldrajzi érveket egyedül perdöntő magyarázatul fogadják el egyik-másik elméletüknek, mint azokra, akik a földrajzi magyarázatokat sommásan elvetik.

Pais nagy jelentőséget tulajdonít annak a folyamatnak, mely a XVI. század második negyedében, a könyvnyomtatás megindulásával kezdődött. De nemcsak arra mutat rá, hogy a könyvnyomtatás milyen hatékony eszköze a nyelvi kiegyenlítésnek, hanem arra is rámutat, hogy a könyvnyomtatás önmagában nem okvetlenül idézi elő a nyelvi kiegyenlítődést. Pais ugyanis arra figyelmeztet, hogy jöllehet a könyvnyomtatás a XVI. század második negyedében már megindult, lényeges fordulat csak a XVI. század végén és a XVII. század elején következett be. Pais arra hívja fel figyelmünket (Trocsányi ezirányú kutatásait értékesítve), hogy a XVI. század derekáig megjelent nyomtatványaink többsége, szerzőik szülőhelye okán, zömmel *i-ző* nyelvjárásban íródott. Mivel az *i-ző* nyelvjárás a XVI. században nem volt sokkal elterjedtebb, mint ma, »a magyar olvasók szeme, füle számára túlnyomórészt szokatlan, visszatetsző sajátság: fogyatkozás lehetett az *i-zés*. És ez állotta útját elterjedésének, állandósulásának. Pais felfogásából kimon-

datlanul is az következik, hogy amennyiben a könyvnyomtatás olyan műveket terjeszt, melyek nyelve az úgynevezett nyelvi átlagot, egy nép zömének nyelv szokását tükrözi, akkor a nyelvi egységesülést szolgálja, amennyiben azonban egy aránylag szűkkörű nyelv szokást képvisel, ez esetben nem a nyelvi kiegyenlítődet szolgálja, hanem annak akadálya. Ennek a tételnek is van maig ható értéke: mindenfajta stílmantikára, mindenfajta provincializmusra, minden különködő extremitásra vonatkozik ez, ma is. S ez egyáltalán nem a nyelvi és stílusis lelemény, eredetiség ellen szól! Hiszen Pais a nyelvi kiegyenlítődesben Károlyi Gáspár, Szenczi Molnár Albert és Pázmány Péter munkásságának nyújtja a pálmát, nevékhöz fűzi az irodalmi nyelv kialakulásának úttörő érdemét. Márpedig ezek mindhárom ragyogó mesterei voltak a nyelvjárásokból s az irodalmi hagyományból egyaránt merítő s merészen egyéni jellegű stílusnak. Mellettük Pais még egy tényezőre mutat rá, az eddig inkább negatívan értékelt török hódoltság szerepére. Ezt a szerepet Pais ismét dialektikusan ábrázolja: »Az ország középső részei majdnem teljesen kikapcsolódtak a magyar életből, s így éppen a középső nyelvjárások, amelyekben és amelyeken át az összehasonulás leginkább megtörténhetett volna, elszigetelődtek vagy kikapcsolódtak. De a török hódoltság hatásának ez az egyik oldala: a másik az, hogy a török hódoltsági körzetből a magyarság jelentékeny részei elmenekültek, a királyi Magyarországra és Erdélybe, magukkal vitték nyelvjárásukat, és új települési helyeiken a nyelvi kiegyenlítés csiráivá lehettek.

Egyébként Pais ugyanolyan józan tárgyias-sággal ítéli meg a nagy triász, Károlyi—Szenczi—Molnár—Pázmány szerepét a nyelvi kiegyenlítődesben, mint ahogyan a könyvnyomtatás szerepének jelentőségét ítélte meg. Pázmányról, nyelvünk egyik legnagyobb tehetségű virtuózáról ezt írja: »korántsem állítjuk azt, hogy ő úgy teremtette meg a magyar prózai nyelvet, hogy talán valami általános, szigorúan megszabott normát adott annak. Ő a fejlődést terelte olyan irányokba, amelyekben a magyar irodalmi nyelv tipikus sajátosságai hosszú időkre kiformalódtak, illetőleg kiformalódhattak. Másrészt leszögezi, a bibliafordító Károlyit, a szoltáriró Szenczi-Molnárt, a debatter Pázmányt méltatva, hogy abban a kérdésben, hogy megvolt-e már korukban az irodalmi nyelv, a felelet nem dönthető el pusztán műveik alapján. »Azt mondhatnók» — írja —, »hogy a XVIII. század közepéig fővonásaiban szinte meg volt a magyar irodalmi nyelv, csak — nem használták. Nem használták a nyelvközösség széles köreire kiterjedően...» Pais kimondja, hogy az irodalmi nyelv kialakulásával kap-

csolatban nem elég a nyelvi rendszer jellegét figyelembe venni, hanem arra kell ügyelni, hogy a már in posse irodalmi nyelv jellegű rendszert in esse felhasználják-e, hogy betölti-e már a társadalomban az irodalmi nyelv funkcióját. Pais meggyőzően bizonyítja a XVI—XVII. század irodalmán, hogy irodalmunk még mindig nyelvjárási jellegű s ez még a XVIII. századra is átvihető.

E gazdag tartalmú tanulmányoknak szinte minden mondata megérdemelné a részletes elemzést: Pais szűkszavú, robbanásig feszült mondatai megérdemelnék a felfejtést, egyen-egyen is. Ezúttal hadd figyelmeztessék egy rendkívül finom és egyelőre magyarázatra szoruló megfigyelésére: »Különös, hogy amikor a próza nyelve a XVII. század közepén legalább bizonyos csoportok műveiben nagyjában egyöntetű formát ölt, a költészet nyelve legtöbbször erősen tarkállik a nyelvjárási színektől. A fordítottját tapasztaljuk két század múlva: ekkor a költészet nyelvében valóságosul meg jóval előbb az egység, a próza nyelve jó sokáig elmarad mögötte a gondolat-közlés szabadoságának és hatásosságának nagy kárára». Ennek nyilván a beható vizsgálat okát is tudja adni, de a megállapítás helyessége első végiggondolásokor szembe-ötöl s egyelőre mint feladat vár a magyar irodalmi nyelv kialakulásának történéseire.

Irodalmi nyelvünk kifejlődésében a XVII. századi grammatikusoktól s főként Misztótfalusi Kis Miklóstól Vörösmartyig világosan tárja fel a tanulmány a fejlődés főbb mozzanatait, mindig szem előtt tartva a helyesírás nem lényegtelen problémáját is. Ebben a fejlődésrajzban különösen az alábbiakat tartom iránymutatóknak. Pais az egyre szaporodó grammatikák, szótárak mellett igen nagy fontosságot tulajdonít az oktatásügyi fejlődésnek, az iskolák egyre általánosabbá váló hatásának. A másik, elvileg fontos megállapítása, hogy a felvilágosodás korának nagy fontosságát kiemeli s ezen belül felismeri Csokonai szerepét a nyelvi kiegyenlítődes terén. Csokonait — Kőlcseyvel való vitája kapcsán — a provincializmus hibájában marasztalja el Révai József, — s ebben a viszonylatban kétségkívül igaza van. De irodalmi életünk egészét tekintve s Csokonai hatását figyelembe véve, Csokonai szerepe a köznyelv és az irodalmi nyelv kialakulásában egyre több figyelmet érdemel. Fontosak Pais megjegyzései az úgynevezett nyelvújítási mozgalomról is. Pais itt két aspektusban is igazolja a Sztálin-i nyelvzsemléletet. Egyrészt hangsúlyozza a Kazinczy-féle nyelvújítás társadalmi harc jellegét, másrészt tagadja e mozgalom robbanásszerű, forradalmi változást előidéző jellegét mondván: »a társadalom és a gondolkodás módosulása miatt szükségszerűen vannak változások, de forradalom, önmagából való kifordulás nem lehet,

mivel ez a nyelv funkciójával ellenkezik». Végül igen fontosnak tartom azt a megállapítást is, amelyet a hírlapirodalom kifejlődésének szerepével kapcsolatban tesz. A hírlapok »a maguk széleskörű elterjedtségével hathatós formálói a politikai vagy irodalmi közvéleménynek, a maguk folytatólagosságával pedig fenntartói annak. Az erről az oldalról is megtermékenyített talajból a közvélemény mellé egyre inkább felnövekedően van annak hordozója: a köznyelv». Ez a megállapítás két szempontból is fontos. Egyrészt a hírlapok széleskörű elterjedtsége mellett kellő hangsúlyt ad azok folytatólagosságának, másrészt egyértelműen leszögezi magát amellé a felfogás mellé, hogy a közvélemény-köznyelv relációjában a közvélemény kialakulásában látja a primér jelenléte.

Bár a továbbiakban is számos új és további kutatásra sarkaló megjegyzést találunk tanulmányában, mégis nagy kár, hogy éppen a magyar irodalmi nyelv és köznyelv kialakulásának és megszilárdulásának korával, a reformkor végével és az 1848–49-es forradalom korával már nem olyan lépést-lépésre követő módon foglalkozik. (Ebből a részből a Vörösmartyval foglalkozó sorok emelkednek ki.)

Még sajnálatosabb, — amint ezt előljáróban említettük —, hogy jelenkori irodalmi nyelvünkkel nem foglalkozik, jóllehet néhány figyelmeztetése azt mutatja, hogy lenne mondanivalója élő írónk nyelvéről is. (Elég, ha az irodalmi nyelv és az írók nyelvjárási sajátosságainak viszonyáról mondottakra utalok: »Az író vagy különösen a költő nyelve tehát általában nem mutathat nyelvjárási ejtessajátóságokat, de amellet hangzásban mégis megvannak a maga különlegességei a szavakon kívül, — illetőleg a szavak egymásutánjában, a szavak egymáshoz való viszonyában lépnek fel hangzásbeli mozzanatok, amelyek az írói vagy költői nyelvet ilyen vagy amolyan hatásúvá teszik. Arany János vagy Ady vagy Móricz Zsigmond nyelve nem csupán az »irodalom nyelve«, hanem Aranyé, Adyé, Móricz Zsigmondé: az irodalmi, köznyelvi állományhoz részben nyelvjárási, jelentékeny részben pedig egyéni nyelvi elemek amalgamizálódnak hozzá. Az irodalmi nyelv állomány, de egyszerűen folyamat is. Nem annyira szerkezet, mint inkább szerkezet, amely különböző okokhoz és célokhoz alkalmazkodik, miattuk módosul és fejlődik és fejleszthető». Pais komprimált stílusában egy modern »ars poetica« legfontosabb stílusparancsa sűrűdik, melyet nemcsak az írónak, hanem a szerkesztőknek, a kritikusoknak is hasznos lenne ismerni»)

Szerény recenzióm Pais tanulmányának — szerintem — legfontosabb elvi iránymutatásait akarta csak dióhéjba foglalni. A tanul-

mány gazdagsága ezt is csak változatosan tette lehetővé. A kritika ideje akkor következik el, ha Pais útmutatása nyomán megkezdődik a kutatás, ha a reformkor s részben a forradalom és szabadságharc történetével foglalkozó, sajtó alatt lévő tanulmány-gyűjtemény napvilágot lát. Nem kétséges azonban, hogy ilyen széleslátókörű és ilyen sok elvi és tárgyi indítást adó tanulmány irodalmi nyelvünk kialakulásának problematikájáról eddig sohasem látott napvilágot. Az sem kétséges, hogy a Sztálin-i nyelvtudományi cikkeket követő deklarációk után — melyeknek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni —, meglehetősen pangás következett s Pais tanulmánya az első, mely az akkor örömmel üdvözölt elveket nyelvtörténetünk egészét érintő kérdésben a történeti tényekkel szembesítve gyümölcsözteti. Bármilyen nagyra becsüljük is a deklarációkat, nyilvánvaló, hogy ez az út vezet a sztálin-elvek méltató elismételésén túl, azoknak alkalmazására illetve továbbfejlesztésére.

Amde éppen e tanulmány érveit készítenek arra, hogy ne álljunk meg Pais művének értékelésénél, hanem — legalább egy ponton — felhívjuk a figyelmét tanulmányának egy szeplőjére. Lehet, hogy az irodalmi nyelvvel való foglalkozás az oka annak, hogy Pais időnként ahhoz az irodalmi formához folyamodik, amit terminológiánk »befelé való glosszázás«-nak nevez, a szerző közbevetett, erősen szubjektív és nem mindig világos megjegyzéseit értvén ezen. Mi értelme egy ilyen nagyjelentőségű tanulmányban az olyan megjegyzésnek, amely a szerző és a kitűnő Mészöly Gedeon hajdani csatározásainak, nagyobbbrészt már feledett emlékeire céloz? (*Mészöly Gedeonnal* nem kivételesen egy véleményen vagyok az ikes igeragozás dolgában!) Már ma sem sokan értik, hogy mire vonatkozik ez a »nem kivételesen«, de holnap senki sem fogja érteni. De ennél is különösebbek azok a sorok, melyekkel a tanulmány 38. pontja kezdődik, melyben egy kiadvány meghíusulásával kapcsolatban homályos célzás történik »néhány magukat illetékeseknek minősítő tényezőkre«. Így esik említés egy másik kiadvánnyal kapcsolatban a »fentiekhez hasonló illetékesek«-ről, »népszerűség-zakértók«-ról. És végül ez a mondat olvasható: »Most is elég jól sikerült a tudománytalanítás«. Hadd szegezsem a kitűnő szerző mellé a kérdést: mi szükség erre a célozgató módszerre? Valamikor, a felszabadulás előtt, én is írtam ilyen »virágnyelven«. De miért kell így írni egy olyan tudományos közvélemény légkörében, amely principálisan szögezte le magát a kritika és önkritika elve mellett?! Ezek a homályos célzások a magukat illetékeseknek minősítő tényezőkre, népszerűségzakértókra azt a látszatot keltik, mintha kulturális életünkben

elképzelhető lenne, hogy valaki — önmagát előtérbe tolva —, valahol a háttérben, mint szürke eminenciás, megíúíshat jó és helyes törekvéseket! Nyilván követtek el és követnek el hibát kulturális életünk funkcionáriusai, de akkor ezt nyíltan meg kell bírálai, nincs szükség kétértelmű, homályos célzásokra. Az utolsó, idéztem-mondat pedig azt engedi sejtetni, hogy amint »most is«, általában valamiféle rendszeres tudománytalanítás folyik, — aminek egyébként éppen Pais nagyhatású tanulmánya a cáfolata s ezt cáfolják Akadémiánk egyre sorjázó kiadványai, melyeknek megszületésében éppen Pais Dezsőnek, Kossuth-díjas akadémikusunknak, tudományos könyvkiadásunk egyik legnagyobb hatású ösztönzőjének van oroslánrésze. Mi tudjuk jól, hogy Pais mire gondol, milyen hibákra céloz. Miért éri be az agurok kacsin-

tásával? A tudomány és a tudomány-politika egyaránt a dolgozó nép közös ügye immár, ne kacsintson a beavatottak szűk körére, hanem bíráljon közérthetően a nagy nyilvánosság előtt.

Ismételtem : tanulmánya úttörő tanulmány, melyhez hosszú esztendőik során fogunk visszatérni. Azt várjuk, hogy egyrészt adja közre mielőbb a maga gazdag kutatási anyagából mindazt, amit egy felolvasás szűk köre nem bírt volna el, másrészt álljon élére a további kutatásoknak. Bizonyos, hogy nyelvészek, irodalomtörténészek egyaránt örömmel leszünk munkatársai egy olyan aktívának, mely irodalmi nyelvünk és köznyelvünk kialakulásának történetén dolgozik, s amelynek élén e kutatások leghivatottabb mestere, Pais Dezső áll.

Bóka László

MAGYAR NÉPZENE TÁRA

Szerk. Bartók Béla—Kodály Zoltán. I. Gyermeekjátékok. II. Jeles napok. Szerk. Kerényi György. Bp. 1951—1953. Akadémiai Kiadó.

Az eddig megjelent két hatalmas kötet egy nemzetközi viszonylatban is úttörő jelentőségű gyűjtőmunka szintézise. Nem lehet feladatunk, hogy egy irodalomtörténeti folyóiratba szánt ismertetés keretén belül a kötetek gazdag népzenei anyagát akár vázlatosan is ismertessük. Kodálynak az a megjegyzése, hogy a gyűjtés »az eddigi eredmények összefoglalásával biztos alapot ad a további kutatásnak«, nemcsak a népzene tudományra kell hogy ösztönzőleg hasson, hanem más tudományokra is. Itt természetesen azokról az ösztönzésekről kívánunk szólni, amelyet az eddigi közzétett hatalmas anyag az irodalomtudomány számára adhat.

A néprajzi gyűjtés során felmerülő irodalomtörténeti feladatok megoldására Kodály Zoltán is több ízben felhívta a figyelmet. Az a megjegyzése, amelyet Árgirus nótájáról írt tanulmányában tett — »aki verstanulmányozó céllal temetkezik régi irodalmunkba, vigye oda magával mindazt a tanulságot, amit csak az eleven, dallamával együttélő népdal megfigyelése nyújthat«— azóta egyre inkább megszívlelt szempontjává válik vers-történetünk művelőinek. (Ebből a szempontból, mint ismeretes, különösen Vargyas Lajos ritmustörténete jelentős.) Több ízben felhívta Kodály a figyelmet a szövegkutatás fontosságára is. »Nem történt még kísérlet a népdal-szövegek s régi irodalmunk kapcsolatának rendszeres feltárására« — írta 1937-ben, *A magyar népzene* I. kiadásának bevezetésében. 1952-ben, a mű 3. kiadásában ezt az óhaját

is változatlanul lenyomathatta. A Magyar Népzene Tára eddig megjelent két kötete lehetővé, sőt kötelességünké teszi, hogy a kutatást ebben az irányban elindítsuk. A kutatás első lépéseként minél nagyobb konkrét anyag összegyűjtését, minél több régi szöveg továbbélésének és folklorizálódási folyamatának tisztázását kell megjelölnünk. Természetesen tisztában vagyunk az olyan nézetek helytelenségével, amelyek szerint elméletek kialakítására csak akkor kerülhet sor, ha az idevágó adatok a lehető teljességben össze vannak gyűjtve. A kutatásban a kettő dialektikusan összefügg egymással : meglévő ismert anyagból elvi tanulságokat kell levonni, az elért elvi eredmények megszabhatják a további részletkutatás irányát. Hogy azonban ennél a munkánál az anyaggyűjtő munka fontosságát és elsődlegességét emeljük ki, arra kettős okunk is van. Az egyik Kodálynak és Bartóknak e téren is példamutató tudományos magatartása. Milyen óvatosak voltak még hatalmas anyag ismeretében és óriási szintetizáló képesség birtokában is elméleti tanulságok levonásában! Tudományos munkára szánt idejük túlnyomórészt a gyűjtésre fordították s éppen ezért tudtak olyan maradandó elvi tanulságokat levonni, amelyeken a további részletkutatás legfeljebb egy-két kisebb jelentőségű tételben módosíthat. A másik ok, amely az anyaggyűjtés fontosságának hangsúlyozására készítet, az, hogy a társadalomtudományok között talán éppen a néprajzban, illetve nép-